

Gravstenskronologi – kortversion

Anna Andréasson 2009-09-08

Utställningsprojektet – kontaktuppgifter:

Ann-Britt Sörensen, SLU Movium: 040-41 52 09.

ann-britt.sorensen@movium.slu.se

Anna Andréasson, ArchaeoGarden: 0709-54 53 82

anna@archaeogarden.se

Projektets hemsida: <http://www.archaeogarden.se/gravstenskronologi.html>

Tiden strax före år 1800

Från senmedeltid till 1700-tal var den liggande hällen den vanligaste gravvården i sten. Stenar från 1700-tal och tidigt 1800-tal är mycket få. En förklaring är naturligtvis att gravstenar efter hand tas bort och ersätts med yngre, men när det gäller de äldsta är det inte hela sanningen. De var få redan från början. Under århundradena närmast före år 1815, det år då begravningar inne i kyrkorna förbjöds definitivt, var det vanligaste att rika och välbärgade personer begravdes inne i kyrkor och gravkapell. Gravstenar och minnesstenar placerades också inne i kyrkan. Den stora delen av befolkningen begravdes däremot på kyrkogården, men där var de flesta gravvårdarna var av trä, om de förekom någon markering alls. Många begravdes helt enkelt bara under en liten jordkulle.

Exempel på hällar från före 1800. Till vänster en enklare dekorerad sten från Hofferup med dödsdatumet **1786**. Skallen med de korslagda benknotorna symboliserar livets förgänglighet. Till höger en mer arbetad häll från Västra Klagstorp med dödsdatum **1765**. Mannen och hustrun syns avbildade i helfigur vid sina textovaler. Bildfälten nedtill visar Jesus på korset flankerad av basunblåsande änglar. Denna häll gjordes för att ligga inne i kyrkans golv.

På de studerade kyrkogårdarna noterades några få hällar från 1700-talet utanför kyrkorna. Inomhus fanns även enstaka ännu äldre hällar, exempelvis i Barsebäck. De flesta av hällarna på kyrkogårdarna hade tidigare legat inne i kyrkan, men flyttats ut vid renovering och golvomläggningar under 18- och 1900-tal. Den mjuka kalkstenen hade mått bättre av att få stanna under tak, eftersom regn och vind får den att vittra, och snabbt sliter bilder och inskriptioner. En bra lösning som hade använts i vissa av kyrkorna var att sätta upp dem mot kyrkväggen, antingen inne i kyrkan eller på yttreväggen där utskjutande tak skyddar. På så vis bevaras de bättre.

Tidigt 1800-tal

Stående stenar utomhus verkar ha varit ganska ovanligt i Skåne fram till 1700-talets slut. Eftersom de rikaste hade sina gravmonument inne i kyrkorna var gravarna på kyrkogårdarna generellt ganska små och mindre påkostade. Under 1800-talets första hälft var fortfarande de flesta gravmarkeringarna på kyrkogården av trä. Ibland kunde de vara ganska lika de mer påkostade stenvårdarna, men den stora mängden av befolkningen fick på sin höjd ett träkors eller annan enklare trämarkering. Men samband med att de rika flyttade ut på kyrkogårdarna, när begraving inne slutgiltigt förbjöds 1815, blev större och dyrbarare gravvårdar ute allt vanligare. Dessutom gjorde nya idéer, knutna till upplysningen och romantiken, att kyrkogårdarna började upprustas. Arkitekter började intressera sig för kyrkogårdar och nya anlades.

Typ 1: Den tunna skånska kalkstenvården (ca 1810-tal till 1860-tal)

Från ca 1810-tal till 1860-tal var tunna stående hällar av slipad, gråaktig, finkornig kalksten vanliga i Skåne, vid sidan av liggande hällar. De hade ofta text och dekor på båda sidor, och var tänkta att stå fritt i gräset på sin tids kyrkogårdar, synliga från alla sidor. Vissa är snarast gustavianskt klassicistiska i sitt formspråk, medan andra tydligt för barockens former vidare.

Till vänster: fram- och baksida av sten i barock stil, flankerande kolonetter, fastsatta kulor och knopp i sten. Västra Klagstorp **1857**. Till höger: Den underjordiska delen av de stående kalkstenshällarna syns oftast inte, men i Andrarum har man tagit upp några stenar och lagt ner. Där kan man tydligt se vad som kunde krävas för att hålla hällarna stadiga.

Kyrkoherde Källs grav i Hjarsås **1817** har både häll och stående sten. Hällen saknar inskription. Stenens tympanonfält högst upp pryds av gröna kvistar och ett sollikt allseende öga med triangulär omfattnig och nedåtriktade solstrålar. Texten är utförd i tidsenlig kursiv stil och ifylld med svart färg.

Till vänster: Stenen har ingen baksida, troligen har den alltid varit uppställd med "ryggen" mot kyrkogårdsmuren. I övre fältet ett guldgult öga omgivet av solstrålar. Prostinna, Tygelsjö 1828. Till höger: Framsidans övre fält visar en upp- eller nedgående sol. Textplatta har fot som gör att den påminner om en urna. Flankeras av två kolonner, två stjärnor i cirkel och nedtill två stilicerade halva träd. På baksidan överst symbolen tro-hopp-kärlek inskriven i en stilicerad krans. Textfältet utformat som två sidor i en bok. Underst en urna med lock och öron, placerad mellan två kolonner. Rusthållare och hustru, Andarum 1840.

Sten över åbo Johan Henriksson och hustru Anna samt deras sex barn, Lövestad ca 1854. Framsidan kröns av en upp- eller nedgående sol i tympanonfältet. Textplattan flankeras av två kolonner och två stjärnor i cirkel. Under textplattan står en urna med lock och öron flankerad av två stiliserade halva träd. Baksidan kröns av symbolen för tro hopp och kärlek inskriven i en krans. Textplattan är utformad som en stilicerad bok, flankerad av två kolonner. Nederst står två änglar i profil i var sitt kolonnuret valv. Änglarna blåser i en basun med en hand och håller en krans i den andra.

Kalkstenshällar från perioden 1810-tal till 1860-tal förekom också i en något smalare och mindre skulpterad form. Från vänster: 1. En sten från Brunby 1831 dekorerad med ett enkelt kors och med text i versaler. 2. En sten från Tygelsjö 1839. Överst tecknet för tro, hopp och kärlek, texten skriven med tidsypisk kursiv stil. 3. En av få liggande hällar från tiden som hittades vid inventeringen, från Västra Klagstorps kyrkogård 1838.

1800-talets andra hälft

Under 1800-talet fick formgivningen av gravvårdar fart och antalet varianter ökade. Vissa former blev populära över hela Västeuropa. Människor reste och inspirerades. Konstnärer och unga välbärgade personer reste på bildningsresor och besökte platser som London, Paris och Rom. En känd plats man inte sällan besökt, eller åtminstone läst om, var den protestantiska kyrkogården i Rom där flera av romantikens stora namn ligger begravda. Romantikens smak för känslor och dramatik gjorde också att kyrkogården kunde bli ett motiv inom konst och dikt.

Under 1830- och 1840-talet började nya typer av gravstenar att dyka upp i Skåne, både klassicistiska och romantiska. I den europeiska arkitekturen kunde man, från omkring 1830-talet och framåt, parallellt med nyrenässansen och intresset för antiken, se ett stort romantiskt intresse bland annat för medeltiden och medeltida arkitektur. Gotiken blev till exempel en populär inspirationskälla. Detta kom också att speglas i formerna hos tidens gravstenar.

Mot slutet av 1800-talet hade de lokala stenhuggerierna blivit stora, industriella anläggningar. Beställningskataloger och priskuranter trycktes. Begravningsbyråerna sålde årets modeller genom handelsresande i hela landet. Nu kunde man se likadana stenar i Skåne och Norrland. Lokal tillverkning fanns hela tiden, vid sidan av, men formgivare på annan ort och ortens begravningsentreprenör fick stor betydelse för gravvårdarnas utformning.

Ett rörande exempel från Brunnby på hur de naturromantiska och gotiska stilarna kunde kombineras på samma gravplats. Till höger en ovanligt liten, naturromantisk sten, under vilken sjökapten S. Jönssons dotter Hilma 4 år vilar sedan **1878**. Till vänster stenen som sjökapten reste över sin hustru sex år senare **1884** "sörjd av make och 3 barn". Själv begravdes han på samma plats först år 1916.

Stileklekticism och många valmöjligheter

Gravstensformerna under 1800-talets andra hälft var många och varierade. Möjligheterna att välja mellan olika material, kombinationer och dekorelement var stor. Karakteristiskt, speciellt för perioden kring 1800-talets mitt och strax därefter, var de många utsirade formerna huggna i mer lättformade stentyper som marmor, sandsten och kalksten, eller modellerade i biskviporslin.

Många av gravstenarna från 1800-talets andra hälft visar prov på en stileklekticism som också var typisk för tiden, det vill säga ett blandande av element från olika äldre stilar efter eget huvud. En klassicistisk rund biskvi kunde sättas på en naturromantisk trädstam och så vidare. Eklekticism var även den arkitektoniska stil som dominerade i större delen av Europa från omkring 1860-talet. Den ser dock olika ut i olika länder, på grund av att man valde olika historiska förlagor att blanda. I Frankrike till exempel, föredrog man en typ av tung barock-klassicism, medan man exempelvis i Österrike och Tyskland valde att blanda nygotik och nybarock. Sverige påverkades mest av denna sistnämnda variant.

På de studerade kyrkogårdarna framstår skiftet mellan 1880-tal och 1890-tal som en brytningstid. Även när det gäller dekorelement har vissa visat sig specifika för perioden från 1840- till 1880-tal, exempelvis de två händerna som fattar varandra – en romantisk symbol för äktenskaplig kärlek. Andra element som kransar, eller kvistar i ek, lager och murgröna, lever vidare även in i nästa period, även om dekoren blir mer stiliserad, och grunt huggen på polerad yta istället för i relief, en naturlig konsekvens av det nya materialvalet granit och diabas. Marmor, sandsten och kalksten försvinner nästan under 1890-talet.

Granit och diabas – nya material

Tekniskt var det svårt att hugga och polera hårda material som granit, men graniten som material börjar dyka upp i gravstenar i enstaka fall redan kring 1850-talet – tidigast som det verkar i obelisker. Fram till omkring 1870-1880, innan industrialiseringen inom den svenska stenindustrin kommit igång på allvar, utfördes polering av granit mer eller mindre för hand. Det är intressant att se hur stenar i dessa hårda material fram till omkring mitten av 1880-talet vanligen hade en polerad textsida och minimalt med dekor, men med början under 1880-talet börjar en del av de former och dekormotiv, som tidigare skulpterats i relief mer lätthuggen sten, huggas in i polerade ytor på stenar i granit och diabas. Det är speciellt tydligt hos stenarna med bruten topp hur vissa dekorelement som t.ex. kransar, och kvistar i ek, lager och murgröna, lever vidare i nytt utförande. Ända in i 1890-talet kunde stenar i granit/diabas dock ibland förse med infällningar i biskviporslin eller marmor. Under 1890-talet blev granit och diabas snabbt allt mer dominerande. Den svarta diabasen, från nordöstra Skåne och närliggande delar av Blekinge och Småland, upptäcktes i slutet av 1880-talet och på 1890-talet hade brytningen av den kommit igång i stor skala.

Exempel på hur vissa dekorelement under 1880- och 1890-tal fördes vidare från marmor till diabas. Från vänster: 1. Sten i marmor med skulpterat sorgtäcke, Lövestad **1881**. 2. Sten i diabas, delvis polerad med huggen/blåstrad dekor bland annat ett draperat sorgtäcke, Burlövs gamla kyrka **1899**. 3. Livsten i marmor, dekor i övre fält kors omgivet av ek till höger och vin till höger, Väsby **1886**. 4. Diabas, livsten med polerad framsida, dekor kors omgivet av två ekkvistar, Ignerberga gamla **1886**.

Symboler och biskviporslin

Symboler var vanliga på de mer romantiska stenarna från 1800-talets andra hälft. De är delvis annorlunda än de symboler som fanns på de äldre stående kalkstenshållarna. Vissa, som kransen, återkommer medan andra är nya. Ett gemensamt drag för det sena 1800-talet verkar vara mer känsloladdade symboler med en ännu större personlig koppling till den begravda personen. Från 1800-talet och framåt kan man också tydligt se att många av gravstenarnas symboler är nära besläktade med dem som också återfinns i samtida grafisk konst, bokillustrationer, gratulationskort och programblad.

En del symboler är tidsspecifika och förekommer endast från 1800-talets mitt till 1880-talet, till exempel de två händerna som fattar varandra, symbolen för den äktenskapliga kärleken. Dekorationerna kunde vara inhuggna men de kunde också vara tillverkade i vit marmor eller hårdbränt biskviporslin, som fälldes in. Infällningar kunde göras i alla material, även lätthuggna stentyper, gissningsvis eftersom det gick lättare och snabbare att använda porslin än att skulptera decorationen för hand. Infällningsdecorationerna kunde vara tillverkade i halvskulptur men kanske allra mest populära blev de runda medaljongerna.

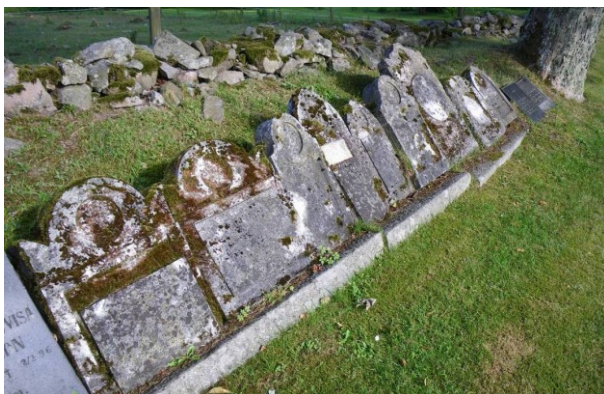
De två händerna som fattar varandra kan vara mycket lika, men ibland kan man tydligt se utifrån manschetterna att de är en mans och en kvinnas. Till vänster Västra Klagstorp **1870**. Stenen har också infälld en biskvimedaljong (Thorvaldsens Natten) samt en textplatta i marmor, och den kröns av ett marmorkors. Till höger Burlövs gamla kyrka **1878** Sten av slipad sandsten med kors och infälld textplatta av marmor.

Ett exempel på en infälld detalj i marmor. Änglahuvudet i biskviporslin, fanns på en sten i mörkgrå granit vid Brunnby kyrka **1886** men har också funnits på en marmorsten i Andrarum **1880**.

De vita porslinsmedaljongerna

De vita medaljongerna var en gravvårdsutsmyckning som på de studerade kyrkogårdarna var vanlig under 1860-tal till 1880-tal, men även fanns i ett fåtal ända in i 1890-talet. Medaljerna är vanligen infällda i gravvården. De ojämförligt vanligaste motiven är tillverkade efter original av den danske konstnären Bertel Thorvaldsen (1770-1844). Thorvaldsen arbetade i sin tids nyklassiska stil som hade sina förebilder i antik konst, men åtminstone i början faktiskt var ännu mer strikt, vit och klassisk än de antika förebilderna någonsin var. Thorvaldsen var 10 år när han antogs vid konstakademien i Köpenhamn, och 1796 fick han ett resestipendium för att åka till Rom, där han sedan tillbringade en stor del av sitt liv. Ett av hans mest kända verk, som många sett i något sammanhang, är Kristusskulpturen i Vår Frukyrkan, Köpenhamn.

Dessa stenar vid muren på Hörröds kyrkogård (B270) ger en påminnelse om hur vanliga de infällda medaljongerna antagligen var, även om de saknas på dagens kyrkogårdar, eftersom de tagits bort under åren.

'Den Kongelige Porcelainsfabrik' i Köpenhamn (Royal Copenhagen, Kunglig Dansk) började redan när Thorvaldsen levde att tillverka kopior av hans verk i porslinsbiscuit eller biskviporslin, en typ av oglaserat vitt porslin, som till utseendet kan tyckas påminna om marmor, och som bränns två gånger för att bli extra hårt. Efter Thorvaldsens död 1844 ökade tillverkningen på allvar. Även andra porslinsstillverkare som Bing och Grøndal tog upp produktionen. Oftast gjorde unga konstnärer kopiorna, men följde ofta inte originalet exakt. Thorvaldsen fick själv aldrig del av de pengar som tjänades på biskvierna. Efter hans död skulle man egentligen ha tillstånd från Thorvaldsenmuseet för att göra kopior men det verkar man sällan ha brytt sig om. För den som är speciellt intresserad och vill veta mer finns boken *'Biscuit efter Thorvaldsen'* av Bredo L. Grandjean, publicerad 1978 av Thorvaldsens museum, Köpenhamn.

Natten av Thorvaldsen

Originalet skapades av Bertel Thorvaldsen i Rom 1815, var tillverkat i marmor, och har en diameter på drygt 80 cm. Tillsammans med reliefen Dagen symboliserar den dygnets två halvor och de blev Thorvaldsens mest populära reliefer. I Natten ser man den personifierade Natten (grek. Nyx) sväva fram stillsamt och fridfullt med slutna ögon. I armarna bär hon sina två barn, personifikationerna för Sömnen (grek. Hypnos) och Döden (grek. Thanatos). I håret bär hon vallmoblommor, och bakom henne flyger nattens tysta följeslagare ugglan. Totalt hittades 18 stenar med Thorvaldsens Natten på de studerade kyrkogårdarna, ett antal med små skillnader i detaljer som ram. På två av stenarna hade medaljongen vridits ett kvarts varv, så att det istället ser ut som en ängel som flyger upp från jorden med barnen som en ängel. Sannolikt kan man ha velat tolka motivet så, oavsett Thorvaldsens ursprungliga tanke.

En förhållandevis stor variant av Thorvaldsens Natten, Burlövs gamla kyrka **1875**. Märkningen 'Eneret' i kanten vid ugglan, placerad på föremål i biskvi från den Kongelige Porcelainsfabrik efter 1835.

Dagen av Thorvaldsen

Originalet skapades av Bertel Thorvaldsen i Rom 1815, är tillverkat i marmor, och har en diameter på 80 cm. Tillsammans med reliefen Natten symboliserar dygnets två hälften. Motivet är den personifierade Dagen (grek. Hemera) som flyger full av energi och strör morgonrodnadens nyutsprungna rosor. Hon vänder ansiktet bakåt och ler mot en liten ljusets genius som sitter på hennes rygg med en uppåtvänd fackla, en symbol för ljus och liv. På de studerade kyrkogårdarna var Dagen det näst vanligaste medaljongmotivet, med totalt 9 exempel. En del skilde sig åt i mindre detaljer, som till exempel olika utseende på ramen.

Thorvaldsens 'Dagen' med enkel ram, exempel från Knislinge **1866**.

Julglädje i himmelen av Thorvaldsen

Medaljong efter original av Bertel Thorvaldsen, skapat 1842, två år före hans död. Det är julnatt, och tre större änglar svävar under lysande stjärnor, sjungande lovsånger om den nye frälsaren. Två av dem håller noterna medan den tredje spelar på harpa. I ring kring dem dansar småänglar med olika instrument. Denna medaljong kan möjligen vara tillverkad hos Bing & Grøndal, som gjorde en kopia av just detta motiv i biskvipsorlin 1850.

Julglädje i himmelen av Thorvaldsen, från Hjäsås kyrkogård.

Sjungande änglar, osäker förlaga

Motivet föreställer två änglar, den ena spelande på en luta, den andra hållande ett blad med noter för dem båda. Originalen är för närvarande inte känt för författaren, men jämför gärna med 'Julglädje i himmelen'.

Hörröd, sannolikt 1870-tal (B211).

Ungdom eller sommar av Thorvaldsen

En av fyra medaljonger i en serie av Bertel Thorvaldsen kallad Livets Åldrar, eller Årets tider. Den medaljong som förekommer i Tygelsjö är den andra, som föreställer ungdom/sommar. Ett par står i en mogen kornåker. Hon håller en skära i en hand och sträcker den andra efter ett äpple som han lekfullt frestar henne med. Ytterligare en kvinna till höger betraktar paret. Medaljongen fanns på tre olika stenar i Tygelsjö.

Thorvaldsens sommar/ungdom, t.v. och mitt Tygelsjö 1871.

Dödens genius

Efter en originalrelief av Bertel Thorvaldsen från ca 1830. Dödens genius eller personifikation Thanatos sitter slumrande, med ena handen vilande på en släckt nedåtvänd fackla, en symbol för livets slut, och med en lagerkrans i sin andra hand. Redan under antiken avbildades Thanatos som en vacker yngling, med gemensamma drag med Eros, den erotiska kärleken. Han förekom oftast tillsammans med sin bror Hypnos (sömn), ibland sedd som en vekare form av döden.

Efter förlagan Dödens genius av Thorvaldsen, Västra Klagstorp **1873**

Båda personifikationerna Thanatos (Döden) och Hypnos (Sömn) förekommer som transportörer av de döda till dödsriket redan i grekisk mytologi. Thanatos attribut var i huvudsak den ännu brinnande facklan vänd mot marken, en krans och ibland en fjäril, medan Hypnos attribut framförallt var vallmon och vallmokapseln. En yngre och knubbigare variant av en sådan figur förekommer också på de studerade kyrkogårdarna. Förlagan till dessa medaljonger är osäker.

Tygelsjö **1869**. I handen tre vallmokapslar, bakom ett gravkummel med krans på.

Brunnby **1868**. Lutad mot gravsten, i handen tre vallmokapslar.

Ett svårtolkat motiv, Andrarum **1878** En bevingad pojke står med ett stort kors i en hand, och den andra lutad mot en gravsten med urna. Korset bör göra honom till en ängel, men det kan ändå notera likheten med Thanatomotivet. På gravstenen vid pojken står bokstäverna META med versaler.

Sörjande kvinnofigur, osäker förlaga

Sorgen personifierad förekommer på gravvårdar från 1800-talets andra hälft. Kvinnan saknar vingar men är klädd i antikinspirerad dräkt. Hon sitter på knä lutad mot en gravsten med en blomsterkrans i ena handen. Bakom henne finns en stilicerad palm och framför henne bakom gravstenen ett barrträd, möjligen en tuja, på 1800-talet även kallad livsträd.

Andrarum **1885**. En sörjande kvinnofigur lutad mot en gravsten, med en blomsterkrans i ena handen. Medaljongen sitter på en ovanlig sten med dekor på båda sidor.

Uppståndelseängel

Två stenar på de studerade kyrkogårdarna (Lövestad, Burlövs g:a) hade en medaljong med ett motiv där en ängel sitter på sidan av en sarkofag, vars lock ligger kastat åt sidan, och pekar uppåt. Motivet syftar sannolikt de tre Mariorna i Bibeln som gick till Jesu grav och fann den öppen, och istället möttes av änglar som frågade: "Varför söker ni den levande här bland de döda?" (Bibel 2000, Luk. 24:5)

Uppståndelseängel, Burlövs gamla kyrka **1877**.

Kristus med törnekrona

Biskvimedaljong, Kristus med törnekrona i kraftig relief. Den övre varianten med enbart Kristi huvud noterades på tre kyrkogårdar (Burlövs g:a, Andrarum, Hörröd). Den nedre, med Kristus i halfigur bärande sitt kors på axeln, noterades endast på en plats. Medaljongen är utformad i mycket kraftig relief.

Kristus med törnekrona, Burlövs gamla **1883**.

Kristus med kors och törnekrona, Brunby 1895.

Madonna av Rafae

Två biskvimedaljonger på de studerade kyrkogårdarna (Hörröd och Andrarum) har som förlaga en målning som kallas 'Madonna della Seggiola', eller 'Madonna della sedia', av den italienske renässanskonstnären Raphael (Raffaello Sanzio, 1483-1520) från ca 1514.

Sittande Maria med Jesusbarnet i famnen, Johannes döparen stående till höger, Andrarum 1877.

Typ 2: Låg naturromantisk, blandade material (1830/40-tal till 1880-tal)

Den romantiska sten som ser ut att komma först i Skåne är en liten naturromantisk i blandade material, oftast krönt av ett kors i marmor. Möjligen är enstaka exemplar från 1830-talet, men större delen verkar höra till tiden från 1850- till 1870-tal. Själva stenen är huggen i sandsten eller kalksten och prydd med skulpterade ekblad eller vinrankor (möjligen också murgröna). Växtrelieferna varierar i kvalitet, ibland är de mästerligt utförda, ibland mer tafatt. Den vanligaste tycks ha varit en variant med infälld textplatta av marmor och marmorkors, men varianter utan kors förekommer, liksom med kors i annat material än marmor, samt med text direkt inhuggen på polerad textruta. På textplattan fanns endast text. I några fall förekommer även infälld biskvimedaljong. På korset förekom huggen dekor. Vanligast var symbolen med två händerna som fattar varandra, och i ett par fall har man huggit en krans som ser ut att hänga över korset.

Fr.v. 1. Vinrankor, textplatta och kors i marmor, Hofterup 1848. 2. Ekgrenar, samt textplatta och kors i marmor. På korset två händer, symbolen för äktenskaplig kärlek, Västra Klagstorp 1867. 3. Dekor av vinrankor (möjligen murgröna), textplatta och kors i marmor, Västra Klagstorp 1871. 4. Eklöv, med infälld textplatta i marmor, och krönt av kors, gjort att likna grenar, behängt med en krans av eklöv, Burlövs gamla kyrka 1870.

Typ 3: Blandade former, blandade material (ca 1860-tal till 1880-tal)

Smaken för gravstenar i blandade material med infällda detaljer i marmor eller biskviporslin var utbredd från 1800-talets mitt fram till 1880-talet. Typen var som allra vanligast under 1870-talet, och försvinner under 1890-talet på de studerade kyrkogårdarna. Form och utsmyckning valdes efter smak och ekonomiska möjligheter när stenen beställdes. Mångfalden av former och kombinationsmöjligheter är slående. Toppen kröntes gärna med ett kors, men formen varierade, från rundad till kölformad, och/eller försedd med akrotirer ("horn"). Oftast placerades texten på en infälld platta i marmor. Från 1890-talet då granit/diabas blev allt vanligare, finns även ett fåtal exempel på stenar i dessa material där man fält in en biskvimedaljong. Till utställningen behövs några väl valda stenar tillhörande denna typ, se variation nedan.

Fr.v. 1. Rundad topp med akrotirer, infälld textplatta och krönande kors i marmor, har haft biskvimedaljong, Västra Klagstorp 1851/1864. 2. Rundat kölformad topp med akrotirer, infälld textplatta och krönande kors i marmor, infälld biskvirelief (Thorvaldsens Natten) och två händer i biskviporslin, Västra Klagstorp 1870. 3. Rundad topp med akrotirer, krönande kors i samma material, uthuggen medaljong (Thorvaldsens Dagen), infälld textplatta i marmor, Väsby 1878. 4. Sten med rundad topp, kors och textplatta i marmor, infälld biskvimedaljong (Thorvaldsens Natten), Tygelsjö 1873. 5. Fyrkantig sten med textplatta och krönande kors i marmor 1877.

Från vänster: 1. Marmor på granitsockel, infälld Kristusfigur i biskviporslin, krönt av urna, Burlövs gamla kyrka **1889**. 2. Infälld textplatta i marmor, eklövskrans i marmor, samt två händer som fattar varandra i marmor, Burlövs gamla kyrka **1870**. 3. Infälld textplatta i marmor, infälld rosenkrans och urna i biskviporslin och krönt av kors i marmor, Västra Klagstorp **1870**. 4. Mörkgrå granit, huggen dekor, infälld rund biskvi, (Thorvaldsens Natten) Brunnby **1896**.

Typ 4: Blandade former, ett material (ca 1870-tal till 1910)

Även bland stenar som bestod av ett material, utan några infällningar i andra material, var formerna mycket varierade. Många påminde starkt om samtida stenar i blandade material, och det verkar egentligen inte ha funnits några klara gränser. Dekorer former och material sattes samman på en mängd olika sätt. Under 1860- och 1870-tal fanns enstaka stenar med samma formspråk i granit. Antalet stenar i granit och diabas växte under 1880-talet, och de blev från 1890-talet dominerande medan stenar exempelvis marmor och kalksten blev sällsynta. Under 1890-talet förekom stenar i med snarlika dekorer både i djupare relief på mer lätthuggna stentyper, och i granit där mönstret huggits grunt i polerad yta (se ovan). Först under 1900-talets början kan man se hur stenarna i granit/diabas på allvar utvecklas i nya, egna riktningar. Svarta monument hör överlag till den senare delen av perioden, från ca 1880-tal till 1910.

Typ 4a (marmor, kalksten): Från vänster: 1. Spetsig topp med akrotirer, könt av kors i samma material, dekor duva med kvist i näbben, Knislinge **1880**. 2. Sten i marmor, antikiserande stil med akrotirer, Bunkeflo gamla kyrka **1879**. 3. Sten i marmor med rundad topp, dekor i relief, överst stilicerad ros (rosett) på sidorna två nedvända facklor, nederst två händer som fattar varandra, Brunby **1881**. 4. Tunn sten i marmor med rundad topp, dekor sexuddig stjärna med lagerkvist till höger och ekkvist till vänster, Brunnby **1893**.

Typ 4b (granit): Från vänster: 1. Granit, textplatta och kors i polerad relief, Ignaberga gamla **1869** 2. Granit, kölformad topp, polerad framsida och huggen dekor, Bulöv gamla **1884** 3. Mörkgrå granit, spetsig topp med akrotirer, polerad framsida, huggen dekor, Väsby **1885** 4. Granit, kölformad topp, polerad framsida, huggen dekor **1893**

Typ 4c & d (diabas enkel & diabas monumental): Från vänster: 1. Sten sannolikt diabas. Kyrkogården där stenen finns ligger inom området där man började bryta svart diabas. Polerad framsida och inhuggen text, Hjårsås **1881**(1889). 2. Sten i mörkgrå granit eller diabas, slipad framsida huggen dekor, Väsby **1896** 3. Monument i svart diabas krönt av akrotirer och urna, Hjårsås **1889**. Monument i diabas eller mörkgrå granit, krönt av akrotirer och kors, Brunnby **1890**. Monument av detta slag fanns även på andra håll i Europa, och kunde importeras.

Typ 5: Gravvårdar i nygotisk stil (ca 1850/60-tal till 1880-tal)

Typ 5a: spetsig topp

Tydligt gotiskt inspirerade former var på de studerade kyrkogårdarna vanligt från 1860- till 1880-tal. En vanlig källa till inspiration ser ut att ha varit de gotiska fönstren. En typ hade den yttre formen av ett gotiskt fönster med rundat spetsig topp, samt en tvådelning i den inhuggna textplattan som också påminner om gotiska fönster.

Typ 5a: Från vänster: 1. Sandsten, nedtill har funnits infällda händer. Dekor överst stjärna och nertill urna, vars lock gläntas av en fjärl redo att flyga ut, en symbol för den uppståndna själen, Väsby **1873** 2. Livsten och mellansockel av marmor på låg granitsockel, krönt av kors i marmor. I övre fältet inhugget symbolen med de två händerna som fattar varandra, Brunby **1884** 3. Livsten och mellansockel i marmor, nederst sockel i granit, Tygelsjö **1882**. Granit, Ignaberga gamla kyrka **1884**

Typ 5b: 3-delad topp

Stenar inspirerade av medeltida gotiska fönster kunde även ha en topp i tre nivåer, där textplattan antingen fått tredelad form (Figur 20) eller enklare form med rundad överkant (Figur 21). Medan den tvådelade typen ovan förekommer sparsamt från ca 1850-tal till 1880-tal, finns den tvådelade varianten sparsamt från 1860-tal till 1880-tal. De blev aldrig mycket vanliga, utan var snarare en av varianterna i den breda floran av typer och former under 1800-talets andra hälft.

Typ 5b, var.1: Från vänster: 1. Livsten och sockel i marmor på låg sockel av granit, krönt av marmorkors. Samma typ finns även utan kors, Brunby **1869**. 2. Livsten och mellansockel av marmor, nedersockel av granit, Tygelsjö **1879** 3. Sand- eller kalksten, infälld biskvimedaljong med motiv av renässanskonstnären Rafael, Andrarum **1877**.

Typ 5b, var. 2: Från vänster: Slipad mörk sandsten, krönt av kors i samma material, infälld textplatta i marmor, Tygelsjö 1866 2. Kalksten (?) dekor i övre fältet stilicerad ros (rosett), Brunby 1872/1887. 3. Sandsten (?) krönt av kors i samma material, infälld textplatta i marmor, dekor i övre fältet stilicerad blomma med fyra korsformigt placerade huvudkronblad, Höröd 1877 4. Liten sten i marmor, Andrarum 1882.

Typ 6: Kolonner (ca 1870-tal till 1910-tal)

Brutna kolonner dyker upp på de studerade kyrkogårdarna under 1870-talet och finns därefter sparsamt men regelbundet fram till 1910-talet. Den brutna kolonnen känns igen på att den saknar kapitel (avslutning uppåt) och den betraktas som en symbol för det avbrutna livet. Före sekelskiftet 18/1900 var de flesta i marmor eller ljus kalksten/sandsten, efter sekelskiftet dominerade mörkgrå granit och svarta diabas. I enstaka fall kunde kolonnen krönas av en urna.

Fr. v. 1. Brutna kolonn i marmor, rest över den 17-åriga Mathilda Niemann, Burlövs gamla kyrka 1875 2. Brutna kolonn i kalksten(?) behängd med krans av ek, Väsby 1887 3. Brutna kolonn i polerad mörkgrå granit, Väsby 1905 4. Brutna kolonn i polerad svart diabas, krönt av urna, Barsebäck 1903

Typ 7: Naturromantiska trädstammar (ca 1870 till 1910)

Den avbrutna trädstammen har samma symboliska betydelse som den brutna kolonnen, men i en mer naturromantisk tradition. I studien noterades endast sex stycken, från perioden ca 1867 till 1909. De flesta var huggna i grafitgrå stentyper, aldrig svart eller ljusgrå/vit. Gravvårdar av detta slag är skulpturer som man ofta tar väl hand om på kyrkogårdarna. Däremot har man inte haft samma känsla för mindre stenar i liknande naturromantisk tradition, som vid studien hittats undanställda vid kyrkogårdsmuren, så lavtäckta att texten blivit oläslig..

Fr.v: 1. Ekstam (notera löv) behängd med lagerkrans. Infälld en biskvimedaljong (Thorvaldsens Natten), Väsby **1875** 2. Ekstam behängd med lagerkrans, Västra Klagstorp **1909** 3. Bokrulle lutad mot trädstam, Brunnby.

Typ 8: Kors i stort format (ca 1880 till 1930-tal)

På de studerade kyrkogårdarna fanns drygt 35 stora kors, främst i granit och diabas. Enstaka fanns redan under 1850-tal till 1870-tal. Från 1880-talet blev de fler och var som flest under decenniet efter år 1900 och under 1910-tal. Under 1920-tal var antalet lika stort som under 1880-talet. Därefter blev de snabbt färre men enstaka exemplar har även senare årtal. Av samtliga kors var bara några få ringkors eller keltiska kors.

I början verkar det främst vara präster som valde denna form, men från 1890 och framåt finns även andra titlar och personer representerade. De stora korsen verkar kring sekelskiftet och strax därefter ha fungerat som alternativ till andra stora gravvårdar, som bautastenar.

Fr.v.: 1. Rödgrå granit, Tygelsjö **1890** 2. Sten med stort kors hugget att se ut som trädgrenar, Barsebäck **1889** 3. Stort kors i polerad mörkgrå granit, Väsby **1893** 4. Kors i diabas (?) med polerad framsida, Tygelsjö **1916**

Typ 9: Stenar med bruten topp (ca 1840/50-tal till 1920-tal)

Stenar med bruten topp (med eller utan en mittsockel som gör dem mer obelisklika) fanns länge, men stil och material förändrades med tiden. Tidigast var stenar i blandade material med infällningar i marmor och biskviporslin. Dessa var oftast gjorda i sandsten, kalksten och marmor, och fanns i stora drag från 1840-tal till 1880-tal. De var relativt vanliga under 1870- och 1880-tal, men efter 1880-talet ersattes de i stort sett av stenar i granit och diabas. Enstaka stenar i granit med bruten topp förekom redan under 1850- och 1860-tal, men de blev allt vanligare från 1870-talet och framåt. Även stenar i granit försågs fram till 1880-talet ibland med infällningar. Det vanliga var annars att de hade polerad textsida och minimalt med dekor, fram till 1880-talets andra hälft. Det är speciellt tydligt just hos stenarna med bruten topp hur vissa dekorelement som t.ex. kransar och kvistar i ek, lager och murgröna, lever vidare i nytt utförande.

Typ 9a: Bruten topp, tredelat obelisklik med mellansockel – marmor/kalksten/sandsten

Tredelningen påminner om obeliskformade rektangulära stenar, men det finns också en flytande övergång till dess mindre, tvådelade, mer ”steleformade” motsvarighet. Typen förekom från 1840-tal till 1910-tal och var som vanligast mellan 1860-tal och 1880-tal, även om den aldrig blev riktigt vanlig. Obeliskformen med tre delar tycks främst ha ansetts passa för granit och diabas, och detta gällde även varianten med topp.

Fr.v.: 1. Mellansockel och livsten i marmor, nedvända facklor i hörn, har haft infälld biskvimedaljong, Tygelsjö **1841**(1876) 2. Slipad sandsten, infälld textplatta och eklövskrans i marmor, Ignaberga **1856** 3. Livsten i marmor, nedvända facklor i hörn, nedtill lagerkvist till höger och ekkvist till vänster, överst dekorerad med ros (rosett), Tygelsjö **1883**. 4. Livsten i marmor, dekor i övre fält kors omgivet av ek till höger och vin till höger, Väsby **1886**.

Typ 9b: Bruten topp, tredelat obelisklik med mellansockel – granit och diabas

Tredelade gravvårdar i granit eller diabas med bruten topp förekommer sparsamt under 1850-tal och 1860-tal. De var som vanligast från 1870-tal till 1900-tal, för att sedan bli färre igen. Deras popularitet följer alltså i stora drag övriga obeliskformade stenar med rektangulärt tvärsnitt i granit och diabas.

Från vänster: 1. Granit med infälld textplatta av marmor, Västra Klagstorp **1858**. 2. Svart diabas(?), livsten med polerad framsida, Tygelsjö **1867**. 3. Granit med infälld biskvimedaljong, Tygelsjö **1875** 4. Mörkgrå granit, livsten med polerad framsida, dekor kors omgivet av två ekkvistar, Ignaberga gamla **1886**. 5. Diabas (?), livsten och mellansockel med polerad framsida, Väsby **1888**

Typ 9c: Stele, bruten topp, tvådelad utan mellansockel – marmor/kalksten/sandsten

Rektangulära stenar i marmor, kalksten eller sandsten placerade direkt på en låg sockel fanns i enstaka exemplar från 1850-tal till 1890-tal, och var som vanligast under 1870-tal och 1880-tal. Den existerade vid sidan av stenar i ungefär samma storlek med många former med olika dekorer.

Från vänster: 1. Marmor (?), Brunnby 1853. 2. Marmor, lagerkrans krönt av duva, Brunnby 1870. 3. Infälld textplatta i marmor och eklövskrans i biskviporslin, Hörröd 1882. 4. Dekor i övre fält två händer som fattar varandra krönt av en sexuddig stjärna, till vänster en lagergren (eller möjligen olivgren) och till höger en ekgren, Brunnby 1888.

Typ 9d: Stele, bruten topp, tvådelad utan mellansockel – granit och diabas

Rektangulära stenar med bruten topp i granit eller diabas fanns från 1870-tal till 1930-tal, men var som vanligast från 1880-tal till 1920-tal. Vid flera tillfällen visade det sig på de studerade kyrkogårdarna finnas likadant utformade livstenar placerade både på en låg sockel, och på mellansockel, för att åstadkomma en högre gravvård.

Från vänster: 1. Finhuggen röd granit med infälld textplatta av marmor, Väsby 1879. 2. Sten i diabas (?) med polerad framsida, Hjärsås 1873. 3. Mörkgrå granit, polerad framsida, finhuggen dekor, Hofterup 1885. 4. Mörkgrå granit, finhuggen dekor, Hörröd 1897. 5. Mörkgrå granit, polerad framsida med finhuggen dekor, Väsby 1903 (1921).

Typ 10: Obelisk och obeliskliknande stenar (ca 1840/50-tal till 1920-tal)

Obelisker och obelisklika stenar fanns under en lång period. Några få verkar ha dykt upp så tidigt som under 1850-talet, men riktigt vanliga blev de först något längre fram. De fortsatte att finnas fram till 1920-talet. En typisk obelisk är en hög pelare med kvadratisk tvärsnitt som smalnar av uppåt och har en pyramidformig topp. De var vanliga i det gamla Egypten, och kom till Europa dels under romarrikets tid, dels under empiren på 1800-talet, efter Napoleons fälttåg till Egypten 1798-1801.

Typ 10a: Obelisk med kvadratisk tvärsnitt, pyramidformig topp, tredelad (1840-tal till 1920-tal, vanligast kring sekelskiftet 18/1900)

En typisk obelisk kan sägas bestå av tre delar. Den övre stenen har kvadratisk tvärsnitt och pyramidformad topp. Mellansockeln bär vanligen hela texten, medan den övre stenen oftast är slätpolerad. Ibland kan även övre stenen vara dekorerad, speciellt mot slutet av 1800-talet. På de studerade kyrkogårdarna fanns enstaka obelisker med kvadratisk tvärsnitt som verkar uppsatta under 1840-, 1850-, 1870- och 1880-tal, men riktigt vanliga blev de först under årtiondena kring sekelskiftet, 1890-talet och 1900-talet. Vidare kunde ett fåtal också dateras till 1910-tal och 1920-tal. Från 1870-talet och framåt förekommer obelisker i svart polerad diabas men i början finns också en hel del graniter i olika färg. Från 1890-talet och framåt dominerar den svarta diabasen.

Fr.v: 1. Rödgrå granit, består av 5 delar, varav de tre överst har polerad framsida. Burlövs gamla kyrka **1843**. 2. Polerad diabas (?), Knislinge **1902** 3. Diabas (?) framsida polerad, mellandel profilerad med dekor, Väsby **1898**.

Typ 10b: Obelisk, rektangulärt tvärsnitt, pyramidformig topp, tredelad med mellansockel (1860-tal till 1920-tal, vanligast under 1870-tal till 1890-tal)

Liknar den ovan nämnda obelisk, med tredelning och pyramidformad topp, men har rektangulärt tvärsnitt och texten bärs nästan alltid på den övre livstenen, ibland både denna och mellansockeln. På de inventerade kyrkogårdarna var typen som vanligast under perioden från 1870-tal till 1890-tal. Enstaka stenar förekom från 1860-tal och in i 1920-tal. Stenarna är i stort sett enbart tillverkade i granit eller diabas. Från omkring 1880-talet dominerar den svarta diabasen. Den vanligaste typen av dekor på dessa stenar var ett kors ovanför texten, med undantag av 1890-talet då en mer varierad dekor förekommer.

Fr.v.: 1. Mörkgrå granit eller diabas, polerad framsida, dekor stjärna, Tygelsjö 1882. 2. Röd granit dekorerad med kors, livsten polerad, Västra Klagstorp 1886. 3. Mörkgrå granit, livsten på framsidan polerad med finhuggen dekor, Tygelsjö 1896. 4. Mörkt brungrå granit, på framsidan polerad, Barsebäck 1918.

Typ 10c: Obelisk/steletyp med pyramidformad topp, två delar
(från 1880-tal till 1950-tal, vanligast under 1890-tal)

Typen finns från ca 1885 och framåt och är alltid i granit eller diabas. Enstaka stenar i denna typ förekommer även senare, under 1900-talet. Enda skillnaden mellan denna typ och den föregående rektangulära med tre delar, är att man valt att inte ha någon mellansockel. Själva livstenen kan vara exakt lik eller snarlik (se Figur 31:3). Den rektangulära stenen med pyramidformad topp blev dock aldrig på långt när lika vanlig som den snarlika rektangulära två eller tredelade med bruten topp (se vidare nedan).

Från vänster: 1. Livsten i slipad diabas, framsida polerad, Hörröd 1885. 2. Livsten i slipad granit, framsida polerad, Väsby 1890. 3. Exempel på hur samma sten använts som livsten kombinerats på olika sätt: Till vänster Knislinge 1892, till höger Knislinge 1888, mellansockel möjligen tillagd 1905.

Sekelskifte 18/1900 och 1900-talets början

Typ 11: Mindre stenar i granit och diabas

Mindre gravstenar från sent 1800-tal och kring sekelskiftet 18/1900 är nästan alltid högre än breda, och de var med några få undantag tillverkade i svart diabas eller grå granit. Precis i början av 1900-talet är dekoren i stort sett likadan som under 1890-talet men en förändring är på gång. Bara några få ser ut att ha bruten eller rak topp. De flesta har istället rundad, oregelbunden eller möjligen på något annat vis profilerad topp. Många har grovhuggen baksida som påminner om de större bautastenarna.

Från vänster: 1. Diabas, rundad topp, grovhuggen med polerad framsida, dekor upptill symmetriskt strålande likarmat kors omgivet av fyra stilicerade liljor, nedtill palmblad. Väsby 1905. 2. Granit, ojämn baksida polerad framsida, dekor osymmetrisk, kors och ekgren, Knisslinge 1908. 3. Diabas, grovhuggen med polerad framsida, stilicerad symmetrisk dekor kolonner och "hästskoform" över kors, Hjäsås 1907/1928. 4. Diabas, polerad framsida dekor "hästskoform" över stilicerat kors, Brunnby 1911. 5. Diabas, polerad framsida, symmetrisk dekor, kraftigt stilicerade kolonner, Höröd 1922.

Typ 12: Tredelning med mellansockel i granit och diabas

Ett sätt att göra gravstenen lite större var liksom under slutet av 1800-talet att lägga till en mellansockel. En skillnad är att stenarna årtiondena efter år 1900 sällan hade bruten topp, den hade nästan alltid någon form av profilering. Även dessa årtionden finns exempel på hur samma livsten kunde användas med både en och två socklar.

Från vänster: 1. Diabas polerad, blomdekor Tygelsjö 1900. 2. Diabas, polerad framsida, Brunnby 1903. 3. Diabas polerad framsida, Väsby 1913. 4. Diabas polerad framsida, Tygelsjö 1915. 5. Diabas, polerad framsida, kors omgivet av stilicerade rosornament, Höröd 1928.

Typ 13: En stor och hög livsten – "Bautastenar"

Under 1900-talets första decennium fanns en förhållandevis stor andel mycket stora gravstenar, samtidigt fanns en trend mot mer sparsmakad stil och dekor. Stenarna var inte sällan grovhuggna på alla sidor utom framsidan, och kallades "bautastenar". Inspirationen kom från historien. Den historiskt nationalromantiska kopplingen blir extra tydlig i ett inom undersökningsområdet litet antal stenar som försågs med runstensslingor i fornnordisk stil. Till de stora "bautastenarna" hörde vanligen en stor familjegravplats, omsorgsfullt inhägnad.

Från vänster: 1. Granit, grovhuggen med finhuggen framsida, Väsby 1904 2. Diabas, grovt stycke med polerad framsida, Knisslinge 1910 3. Granit, grovhuggen med finhuggen framsida och polerad textplatta samt kors, Tygelsjö 1910 4. Granit, grovhuggen med infälld polerad textplatta, Andrarum 1911

Från vänster: 1. Granit, polerad textplatta med repliknande kant, Burlövs gamla 1915 2. Grovhuggen granit med textremsor, Barsebäck 1914 3. Rödgrå granit, grovhuggen med polerad text på matt yta, Andrarum 1916 4. Grård granit, dekor drakslingor i fornnordisk stil, Tygelsjö 1917

Till de stora "bautastenarna" hör vanligen en stor omsorgsfullt inhägnad gravplats. Till vänster ett exempel från Burlövs gamla kyrka **1926** Inhägnaden utgörs av grovhuggna pelare i granit sammanlänkade med grov kedja. Gravplatsen flankeras av två grovhuggna sittplatser. Själva stenen består av grovhuggen granit, slipad textplatta, upphöjd text. Texten är sparsam, och talar enbart om namn samt födelse och dödsår.

Typ 14: En stor och hög livsten – Jugend, växtornamentik

Jugend eller Art Noveu hör inom arkitekturen till decennierna kring sekelskiftet 18/1900. Egentligen handlar det om samlingsnamn för en rad liknande stiluttryck som uppkom på olika håll. Jugend var det nya moderna alternativet för sin tid, och sammanknippas typiskt med asymmetriska växtmotiv och vridna rankor, men också mer stadiga och rundat arkitektonisk form.

Från vänster 1. Brunby **1909** Hjärsås **1910** Väsby **1912** Brunby **1918**

Från vänster: Lövestad **1920**(1907). Hjärsås **1921**. Väsby **1928**(1911).

Typ 15: Stora gravvårdar – Jugend/Art Nouveau, stadig tempelform

Större gravmonument i en ”stadigare” stil, med kapital och mer eller mindre stiliserade kolonner, var vanliga under samma period som bautastenar och stenar i mer blomstrande jugendstil. Formmässigt finns paralleller inom samtida arkitektur, konst och tryck.

Lövestad 1909 Västra klagstorp 1917(1911). Hjärsås 1920

Brunnby 1919 Barsebäck 1927

Från ca 1930-tal till 1980-tal

Typ 16: Nya stenar i gammal stil (ca 1910-tal till 1930-tal)

När arkitekten Harald Wadsjö 1919 och 1930 presenterar alternativ till gravstenarna från årtiondena kring sekelskiftet, söks inspiration dels hos samtida konstnärer och arkitekter, dels i historien– före 1800-talets nystilar. I sin inventering intresserar sig Wadsjö för gravvårdar från medeltid till och med det tidiga 1800-talets stående kalkstenshällar. Att tillverka nya gravstenar i gammal stil blev aldrig speciellt vanligt, men några exempel förekommer.

Figur 61. Fr.v.: 1. Stående kalkstenshäll ritad av Carl Milles för Nils Andersson, främst känd som insamlare och upptecknare av svensk folkmusik, Høfterup 1914. 2. Stående kalkstenshäll, Västra Klagstorp 1935.

Typ 17: Smala höga stenar

Gravstenar som var högre än breda var vanliga på de studerade kyrkogårdarna till och med 1930-talet, därefter minskar de kraftigt, för att efter 1950-talet bli ovanliga. I början finns en del av formerna hos de mindre stenarna från 1910- och 1920-tal kvar, men fasas långsamt ut. Istället kommer de mer strikta, med raka kanter. Vanligast var mörkgrå granit och svart diabas, men andra material och färger dyker upp efterhand.

Figur 62. Från vänster: 1. Diabas, polerad framsida, dekor bevingat timglas (tidens flykt) och fjäril (den befriade själen), Burlövs gamla 1931. 2. Diabas (?), Väsby 1931. 3. Polerad diabas, inhuggen dekor, namnteckning, Hjärsås 1930. 4. Marmor(?), inhuggen dekor, Burlövs gamla 1933.

Figur 63. Fr.v.: 1. Ljusgrå granit, polerad framsida, finhuggen dekor, Tygelsjö 1947(1935) 2. Granit(?), finhuggen dekor, Tygelsjö 1939 3. Svart granit, Tygelsjö 1957 4. Marmor, Tygelsjö 1944.

Figur 64. Efter 1950-talet blev stenar som är högre än breda ovanliga, men de förekommer ibland på vissa kyrkogårdar, som här i Tygelsjö, där de placerats i ett speciellt kvarter.

Typ 18: Breda låga stenar

Gravstenar som är bredare än höga slår igenom på allvar under 1930-talet, efter att tidigare ha varit mycket ovanliga. Fram till 1960-talet hade i stort sett alla stenar symmetrisk dekor. Till perioden fram till 1960-tal hör även symmetriska stenar med form av gaveln på ett grekiskt tempel, liksom stenar med ett kors i mitten och symmetriskt placerad text på båda sidor.

Under 1960-talet minskar gravstenarna med de symmetriska dekorerna snabbt, medan stenar med asymmetrisk dekor blir vanliga. Det blir vanligare att placera ett eller möjligen två enskilda dekorelement på någon sida av texten. Exempelvis blir stenar med ett kors, mer eller mindre dekorerat, till vänster om texten vanliga. Ett nytt dekorelement, som dyker upp under 1960-talet på de studerade kyrkogårdarna, är naturalistiskt framställda träd och trädgångar.

Typ 18a: Bred låg med symmetrisk dekor (ca 1930-tal till 1960-tal)

Stenar med symmetrisk dekor var vanliga till och med 1950-talet. Mörkgrå eller grå granit samt svart diabas var det vanligaste materialet. Motiven var först ofta kraftigt stiliserade, men även bland de symmetriska stenarna kan man se en tendens mot mer naturalistisk form från 1960-talet.

Figur 65. Diabas, Hjäsås 1931. Grå granit, Tygelsjö 1932. Diabas, Hörröd 1938.

Figur 66. Granit, huggen dekor, Tygelsjö 1938. Granit, Tygelsjö 1946. Granit, Hjäsås 1948. Diabas, Höröd 1952.

Figur 67. Granit, oljelampa, Lövestad 1954. Granit, Lövestad 1962. Röd granit, Väsby 1964.

Typ 18b: Symmetrisk tempelform (ca 1930-tal till 1950-tal)

Stenar med mer eller mindre stiliserade kolonner och tympanon förekom på de studerade kyrkogårdarna sparsamt från 1930-tal till 1950-tal. Flest verkar de ha varit under 1940-talet.

Figur 68. Granit, dekor oljelampa, Hofterup 1941. Diabas, Tygelsjö 1948. Marmor, namnteckningar, Burlövs gamla kyrkogård 1949.

Typ 18c: Symmetrisk, två textsidor, kors i mitten (ca 1930-tal till 1960-tal)

Typen förekom sparsamt på de studerade kyrkogårdarna från 1930-tal till 1960-tal. De flesta stenarna av denna typ härstammade från 1940-talet.

Figur 69. Diabas, Tygelsjö 1944. Granit, Tygelsjö 1949. Granit, Väsby 1954

Typ 19: Bred låg med osymmetrisk dekor (från och med ca 1960-tal)

Enstaka gravstenar har osymmetrisk dekor under 1950-talet, men först från 1960-talet blir det mer och mer vanligt. Dekormotiven blir också mer naturalistiska och nya motiv dyker upp på de studerade kyrkogårdarna, bland annat mer naturalistiska träd och träddungar. Ett motiv som blir vanligt igen är sådesax, något som i stort sett inte syns till sedan sent 1800-tal då de förekom bland annat på obeliskformade stenar tillsammans med ett kors. Ett par väl valda stenar av denna typ bör finnas i utställningen.

Figur 70. Diabas, Tygelsjö 1961. Röd granit, Tygelsjö 1969. Röd granit, Hörröd 1979.

Figur 71. Granit, Hörröd 1986. Granit, Hörröd 1987. Blå labrador granit, Hörröd 1990.

Figur 72. Granit, Brunnby 1992. Granit, Hörröd 1992. Röd granit, Hörröd 1997.

Typ 19b: Bred låg med kors på vänster sida (från och med ca 1960-tal)

På de studerade kyrkogårdarna fanns enstaka stenar med denna dekor under 1950-talet, men symmetri dominerade fram till 1960-talets andra hälft. Under 1980-talet verkar den osymmetriska dekoren med en sidoplacerad dekoration eller symbol, inte sällan ett kors, ha varit den absolut vanligaste.

Figur 73. Granit, Brunnby 1964. Diabas, Tygelsjö 1969. Röd granit, Hörröd 1985.

Typ 20: Små, liggande hällar

Kremering blev tillåtet vid slutet av 1800-talet, men blev vanligt först under 1950-talet. Idag omfattar ungefär 70% av alla begravningar kremering. I samma takt började mindre gravplatser för urngravar att efterfrågas och små liggande hällar blev allt vanligare. De små hällarna hör alltså snarast till perioden från 1960-talet och framåt, med undantag av dem som lades till på familjegravar. Sådana finns också på de studerade kyrkogårdarna, framförallt från 1900-tal.

Gravkvarter med urngravar och låga liggande hällar från 1970- och 1980-tal, Hjårsås kyrkogård.

Typ 20b: Familjegravar med små hällar

Från mitten av 1800-talet blev de mer och mer vanligt att man köpte en enskild familjegravplats. På familjegravarna samlas ibland stenar från flera olika tider bredvid varandra, men mot slutet av 1800-talet blev det vanligare att ha familjegrav med en större sten. Före 1900 fick ofta varje person dessutom en egen mindre sten. En vanlig sådan personlig sten är den lutade eller liggande hällen. Enstaka exempel på lutade hällar i form av öppna böcker fanns redan under 1800-talet på de studerade kyrkogårdarna. De är inte sällan tillägg på familjegravar, där en annan större gravvård är huvudpunkten. Små, liggande hällar var däremot relativt ovanliga på de studerade kyrkogårdarna. Riktigt vanliga blev de först som stenar på urngravar under 1900-talets andra hälft.

Familjegravar där endast faderns namn finns med samt ordet ”familjegrav” utan några datum etc. var relativt ovanligt på de undersökta kyrkogårdarna. De få som förekom hörde alla till 1900-talet. Mer än en gång har man också på de aktuella kyrkogårdarna lagt till hällar på dessa gravplatser, med personliga namn och datum. En variant som noterades vid ett par tillfällen var en liten familjegravshäll där det bara står ”mor” och ”far”, inte sällan dock med födelse och dödsår. Med hänsyn till de studerade kyrkogårdarna verkar det som man kan dra slutsatsen att man i Skåne föredragit personliga gravmarkörer, om så bara med ett namn och två årtal. Enbart ”familjegrav” ser inte ut att ha slagit igenom.

Figur 60. Exempel på familjegrav från Hofterup från omkring 1934. På huvudstenen står enbart Nils Nilssons familjegrav men varje familjemedlem har ändå en egen liten liggande häll